

ΝΙΚΟΣ ΑΥΓΕΛΗΣ

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΝΣΤΡΟΥΜΕΝΤΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ QUINE

Με τον Quine, τον μεγαλύτερο αμερικανό φιλόσοφο του εικοστού αιώνα, αρχίζει η μεταθετικιστική περίοδος της αναλυτικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «πεφωτισμένος» εμπειρισμός, ένας εμπειρισμός δηλαδή χωρίς δόγματα, ο οποίος ανταποκρίνεται καλύτερα στα δεδομένα της σύγχρονης επιστήμης. Πρόκειται συγκεκριμένα για τα δύο δόγματα του νεότερου εμπειρισμού: τη διάκριση όλων των προτάσεων σε αναλυτικές και σε συνθετικές και τον αναγωγισμό, τη θέση δηλαδή που προσβέυει ότι κάθε πρόταση που έχει νόημα πρέπει να επιδέχεται αναγωγή στην άμεση αισθητηριακή εμπειρία. Μέσα από μια ένδοξο κριτική του εμπειρισμού ο Quine υποσκάπτει τα δύο αυτά δόγματα και επαναπροσδιορίζει συνάμα τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης. Αν και συμφωνεί με τον πρώιμο Wittgenstein και τον Carnap σε ό,τι αφορά το γνωσιοθεωρητικό και σημασιολογικό καθεστώς των προτάσεων της παραδοσιακής μεταφυσικής, ωστόσο δεν ασπάζεται την αυστηρή οριοθέτηση μεταφυσικής και επιστήμης, αλλά αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης; υπάρχει δηλαδή μια σχέση συνέχειας φιλοσοφίας και επιστήμης με την έννοια ότι όσο πιο γενικά και θεωρητικά είναι τα προβλήματα, τόσο πιο πολύ τείνουν να γίνουν φιλοσοφικά.

Ο Quine γνωρίζει ότι ο αυστηρός εμπειρισμός, που επιχειρεί να θεμελιώσει τη γνώση πάνω στα ασφαλές θεμέλια της αισθητηριακής εμπειρίας και να υποσκάψει έτσι τον σκεπτικισμό έχει ήδη αμφισβητηθεί από την εποχή του Hume. Σε ό,τι αφορά το γνωσιοθεωρητικό ερώτημα, το ερώτημα δηλαδή για την εγ-

Ο Νίκος Αυγέλης είναι Ομότιμος Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

© 2019. Επιστημονική Επετηρίδα Δωδώνη/Μέρος Τρίτο, (2018-2019), σσ. 115-124.
Scientific Annuary Dodone/Part Three, 38 (2016-2017), pp. 115-124.

κυρότητα της γνώσης βρισκόμαστε σήμερα, τονίζει ο Quine, στη θέση στην οποία μας άφησε ο Hume: «Το δίλημμα του Hume», γράφει ο Quine, είναι το δίλημμα του ανθρώπου»¹. Όλες οι απόπειρες, που έγιναν ως τώρα δεμελίωσης της γνώσης ή της αναγωγής των θεωρητικών εννοιών στα άμεσα αισθητηριακά δεδομένα έχουν ναυαγήσει. Το πρόγραμμα του αναγωγισμού δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, όπως δείχνει το σχετικό εγχείρημα του Carnap στο έργο του *Η λογική δομή του κόσμου*.

Ο Quine δεν αρκείται ωστόσο σε μια ιστορική διάγνωση, αλλά προχωρεί και σε μια γνωσιοθεωρητική δεμελίωση: ο λόγος που το πρόγραμμα του αναγωγισμού δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί είναι η απροσδιοριστία της μετάφρασης και το ανεξιχνίαστο της αναφοράς ή η οντολογική σχετικότητα, που είναι άμεσα συνδεδεμένη μαζί της. Η απροσδιοριστία της μετάφρασης είναι ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα της σύγχρονης επιστημολογίας και φιλοσοφίας της γλώσσας. Για ορισμένους μάλιστα το επιχείρημα του Quine αποτελεί το πιο πολυσυζητημένο και το πιο συναρπαστικό επιχείρημα μετά την υπερβατολογική παραγωγή του Kant.

Στο νοητικό πείραμα της ριζικής μετάφρασης ο Quine διερευνά το πρόβλημα των κριτηρίων της συνωνυμίας για τη μετάφραση και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μετάφραση από μια γλώσσα σε μιαν άλλη είναι σχετική με ένα σύστημα αναλυτικών υποθέσεων, υποθέσεων δηλαδή εργασίας του μεταφραστή. Δεν υπάρχουν απόλυτα κριτήρια συνωνυμίας για τη μετάφραση. Το νόημα είναι απροσδιόριστο. Έτσι μπορούμε να μεταφράσουμε τις προτάσεις μιας ξένης γλώσσας με πολλούς τρόπους χωρίς να μπορούμε να κρίνουμε ποια είναι η καλύτερη μετάφραση. Ο Quine δημιουργεί έτσι ένα ρήγμα με την πλατωνική παράδοση μιας καθολικής γραμματικής, η οποία παραμένει αμετάβλητη και ισχύει ως εκ τούτου για όλα τα έλλογα όντα. Η απροσδιοριστία της μετάφρασης δείχνει ότι η θεωρία των καθολικών χαρακτηριστικών της γλώσσας δεν στηρίζεται σε καμιά εμπειρική μαρτυρία. Η ιδέα της καθολικής γλώσσας, που συναρπάζει την ευρωπαϊκή σκέψη από τον Πλάτωνα ως τον Kant, τον Frege και τον Chomsky, είναι μια χίμαιρα, ένα άχρηστο θεωρητικό πλάσμα, που δεν μπορεί να συμβάλει στη λύση του προβλήματος της μετάφρασης ή του νόηματος.

Στο πλαίσιο τώρα της ριζικής μετάφρασης δεν είναι μόνον το νόημα απροσδιόριστο αλλά και η αναφορά των γλωσσικών εκφράσεων. Η αναφορά με την απόλυτη έννοια είναι ανεξιχνίαστη. Τα αντικείμενα αναφοράς είναι σχετικά

1. Βλ. Quine, *Epistemology Naturalized*, στο Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, New York 1969, σελ. 72.

πάντοτε με τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε. Όπως δεν υπάρχει ένα αιώνιο βασίλειο νοημάτων, έτσι δεν υπάρχει και ένα αιώνιο βασίλειο αντικειμένων. Είμαστε εγκλωβισμένοι στη γλώσσα μας και τα εννοιολογικά της σχήματα. Ο τρόπος που μιλούμε για τα αντικείμενα εξαρτάται από το εκάστοτε γλωσσικό μας σύστημα, το οποίο δεν μπορούμε να υπερβούμε. Και αυτό σημαίνει ότι η θέα από το πουθενά, η απόλυτη θεώρηση του κόσμου, η θεώρηση *sub specie aeternitatis* είναι μια αυταπάτη. Η οπτική του θεού είναι για μας, τα πεπερασμένα όντα, ανέφικτη. Η πρόσβαση στο νόημα ή στην αναφορά των εκφράσεων των ξένων γλωσσών δεν έχει οριστικό αλλά προσωρινό και υποθετικό χαρακτήρα, είναι δηλαδή εφικτή μόνον δυνάμει των αναλυτικών υποθέσεων του μεταφραστή. Ο Quine θεωρεί, δηλαδή, ότι η αναφορά στα αντικείμενα εξαρτάται από προϋποθέσεις, τις λεγόμενες αναλυτικές υποθέσεις, που έχουν ένα οιοσδήποτε υπερβατολογικό χαρακτήρα με την έννοια ότι αποτελούν ένα ορισμένο ερμηνευτικό πλαίσιο – αν και όχι το μόνο δυνατό – εντός του οποίου μονάχα μπορούμε να μιλάμε για αντικείμενα. Σε αντίθεση με τον Kant, που προσθεύει ότι το σύστημα των κατηγοριών έχει γενική εγκυρότητα και παραμένει ως εκ τούτου σταθερό, για τον Quine τα εννοιολογικά μας σχήματα εκλαμβάνονται ως ιστορικές συμβάσεις που επιδέχονται αναθεώρηση. Η αναφορά των γλωσσικών εκφράσεων είναι επίτευγμα του ομιλούντος υποκειμένου. Από τη σκοπιά αυτή δεν έχει νόημα να μιλάμε για ορθή περιγραφή του κόσμου *sub specie aeternitatis*.

Ο Quine κρατάει αποστάσεις από τον μεταφυσικό ρεαλισμό, ο οποίος εκκινεί από την ιδέα μιας αντιστοιχίας ανάμεσα στη γλώσσα και τον κόσμο, ασπάζεται δηλαδή την άποψη ότι υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα ανεξάρτητα από τη θεωρία (γλώσσα). Ποιο νόημα, αναρωτιέται ο Quine, μπορεί να έχει η αντιστοιχία της γλώσσας προς την πραγματικότητα, αν δεν υπάρχει άλλη πρόσβαση στην πραγματικότητα παρά μόνον μέσα από τη γλώσσα (ή τη γνώση); Μια σύγκριση γλώσσας και πραγματικότητας μπορεί να γίνει μόνον εντός της γλώσσας, που σημαίνει ότι δεν μπορεί κανείς να βγει έξω από τη γλώσσα και να συγκρίνει γλώσσα και πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι το κριτήριο της αλήθειας δεν πρέπει να το αναζητήσουμε εκτός της γνώσης μας ή εκτός της γλώσσας. Η αλήθεια είναι ενδοθεωρητική, σχετική δηλαδή πάντοτε με μια ορισμένη θεωρία. Και αυτό ισχύει όχι μόνον για τις θεωρίες μας αλλά και για την οντολογία μας. Από τη σκοπιά αυτή όλες οι προτάσεις της θεωρίας είναι αληθείς, αν δεν αντιφάσκουν με τα δεδομένα της εμπειρίας. «Δεν έχει νόημα, γράφει ο Quine, ενώ δουλεύουμε στο πλαίσιο μιας θεωρίας, να αμφιβάλουμε για την ύπαρξη των αντικειμένων στα οποία αναφέρεται ή για την αλήθεια των σχετικών της νόμων, εκτός και αν σκεπτόμαστε να εγκαταλεί-

ψουμε τη θεωρία ή να υιοθετήσουμε μια άλλη»². Από τη σκοπιά επίσης μιας ορισμένης θεωρίας πάντοτε υπάρχουν, για παράδειγμα, ηλεκτρόνια, μόρια κ.λπ. Δεν υπάρχει μια εξωτερική, υψηλότερη σκοπιά από την οποία είναι δυνατή μια σαφής απάντηση στο οντολογικό ερώτημα. Υπάρχει δηλαδή μια εσωτερική σχέση μεταξύ των θεωριών μας και της οντολογίας μας, έτσι που οι οντολογίες μας ποικίλλουν από μια θεωρία σε μian άλλη. Η οντολογία εξαρτάται από την εκάστοτε θεωρία μας με την έννοια ότι αποδέχεται την ύπαρξη εκείνων των οντοτήτων στις οποίες αναφέρονται οι αποφάνσεις της. Ο Quine μιλάει εν προκειμένω για οντολογικές δεσμεύσεις των θεωριών μας. Η οντολογία μας συνίσταται επομένως από τις οντότητες εκείνες που γίνονται αποδεκτές από την εκάστοτε αποδεκτή θεωρία. Οι θεωρίες μας (ή η γλώσσα) ορίζουν την οντολογία μας και όχι αντίστροφα. Δεν έχει ως εκ τούτου νόημα να μιλάμε για μια πραγματικότητα ανεξάρτητα από κάθε εννοιολογικό σχήμα. Η πραγματικότητα για την οποία μιλούν οι θεωρίες μας δεν είναι η πραγματικότητα καθεαυτήν αλλά η πραγματικότητα για μας. Πρόκειται δηλαδή για μια πραγματικότητα που θέτουμε εμείς για λόγους συστηματικής και οικονομικής, βολικής οργάνωσης της εμπειρίας μας. Είμαστε αναγκασμένοι να μιλούμε στο πλαίσιο πάντοτε μιας από τις ισοδύναμες εμπειρικά θεωρίες με διαφορετικές οντολογίες. Όπως η αλήθεια έτσι και η οντολογία είναι ενδοθεωρητική. Δεν υπάρχει καμιά εξωθεωρητική σκοπιά από την οποία να δούμε από ψηλά, να κρίνουμε όλες τις διαφορετικές οντολογίες. Το κοσμοειδωλό μας είναι ένα από τα δυνατά συστήματα περιγραφής του κόσμου. Επειδή τώρα όλες οι δυνατές εμπειρίες δεν επαρκούν για τον προσδιορισμό της μιας και μοναδικής αληθινής θεωρίας, αυτό που μας απομένει είναι να προσφύγουμε σε πραγματολογικά κριτήρια, όπως είναι η απλότητα, η κομψότητα ή η οικονομία στην περιγραφή της πραγματικότητας. Τα εννοιολογικά μας σχήματα είναι απλώς εργαλεία οργάνωσης της εμπειρίας μας και πρόβλεψης μελλοντικών εμπειριών. Έχουμε εν προκειμένω μια εργαλειακή θεωρία της γνώσης (ινστρουμενταλισμός). Μια έξωθεν νομιμοποίηση της επιστήμης δεν είναι δυνατή. Η αναζήτηση της απόλυτης θεμελίωσης της γνώσης – το αίτημα της πρώτης φιλοσοφίας – είναι μια χίμαιρα. Ο Quine υιοθετεί μια φυσιοκρατική αντίληψη σύμφωνα με την οποία πρέπει να προϋποθέτουμε κάθε φορά την εγκυρότητα του κοσμοειδώλου μας και να το επιδιορθώνουμε σταδιακά εν πλω κατά την περίφημη μεταφορά του Neurath την οποία επικαλείται συχνά ο Quine. Δεν υπάρχει αρχιμήδειο σημείο της γνώσης.

Ο Quine φαίνεται από τη μια μεριά να διολισθαίνει στον σχετικισμό με

2. Βλ. Quine, *The Ways of Paradox and Other Essays*, Harvard 1976, σελ. 65.

την έννοια ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για την αλήθεια και την αντικειμενική πραγματικότητα παρά σε σχέση μόνον προς ένα εννοιολογικό σχήμα, ενώ από την άλλη εμμένει στον ρεαλισμό στο μέτρο που διακρίνει το αληθές από αυτό που εκλαμβάνεται ως αληθές, που σημαίνει ότι δεν συγχέει την αλήθεια με την εμπειρική τεκμηρίωσή της. Συχνά μάλιστα τονίζει ότι η τιμή αλήθειας μιας απόφασης εξαρτάται από το ποια αντικείμενα υποσημαίνουν οι γλωσσικές εκφράσεις που την απαρτίζουν, μόνο βέβαια που τα αντικείμενα αυτά λόγω της εξάρτησής τους από την εκάστοτε θεωρία δεν υπάρχουν με την απόλυτη έννοια. Αν, για παράδειγμα, η μοριακή υπόθεση είναι αναγκαία για την επαλήθευση ορισμένων αποφάνσεων της θεωρίας, τότε τα μόρια αποτελούν οντολογικές δεσμεύσεις της θεωρίας ανεξάρτητα από το αν είναι παρατηρήσιμα ή όχι. Θα ήταν γι' αυτό λάθος να θεωρήσουμε ότι ο Quine ταυτίζει την αλήθεια με την επαληθευσιμότητα. Η επαληθευσιοκρατική αντίληψη στον Quine δεν αφορά στην αλήθεια αλλά στο νόημα των γλωσσικών μορφωμάτων. Ο Quine εμμένει στον διαφορισμό της αλήθειας, που σημαίνει ότι όλες οι αποφάνσεις είναι ή αληθείς ή ψευδείς ανεξάρτητα από τη δυνατότητα εμπειρικής επικύρωσής τους. Η φύση του κόσμου μας είναι που κάνει τις θεωρίες μας αληθείς ή ψευδείς. Από τη σκοπιά αυτή ο Quine ασπάζεται τον ρεαλισμό, ο οποίος προσδίδει ότι η τιμή αλήθειας των αποφάνσεών μας υπερβαίνει την δυνατότητα εμπειρικής επικύρωσής τους. Μόνον που αυτό δεν σημαίνει ότι έχουμε μια πρόσβαση στην πραγματικότητα καθεαυτήν εκτός της θεωρίας. Η θεωρήση του κόσμου από το πουθενά είναι μια αυταπάτη. Είμαστε εγκλωβισμένοι πάντοτε σε κάποιο εννοιολογικό σχήμα, το οποίο μπορούμε βέβαια να το αλλάξουμε, αλλά δεν μπορούμε να σταθούμε έξω από όλα τα εννοιολογικά σχήματα.

Η φιλοσοφική σκέψη του Quine διακατέχεται από μια εσωτερική ένταση ανάμεσα στον ινστρουμενταλισμό και τον ρεαλισμό. Από τη μια μεριά οι οντότητες που θέτει η θεωρία υπηρετούν τη βολική και συστηματική περιγραφή της πραγματικότητας, ενώ από την άλλη η αλήθεια ή το ψεύδος των αποφάνσεών μας εξαρτάται κατά τον Quine από τις οντότητες αυτές, τις οποίες θεωρούμε υπαρκτές, αν και όχι με την απόλυτη έννοια. Ο Quine φαίνεται να έχει συνείδηση της λανθάνουσας αυτής έντασης στη φιλοσοφική του σκέψη, όταν γράφει: «Ως εμπειριστής εξακολουθώ να θεωρώ το εννοιολογικό σχήμα της επιστήμης ως εργαλείο, σε τελευταία ανάλυση, για την πρόβλεψη μελλοντικών εμπειριών υπό το φως των προγενέστερων εμπειριών. Τα φυσικά αντικείμενα εισάγονται εννοιολογικά ως πρόσφορες διαμεσολαβήσεις – όχι μέσω ορισμών με τη δόγμια της εμπειρίας, αλλά απλώς ως μη αναγώγιμες υποθέσεις (posits) που από γνωσιοθεωρητική άποψη μπορούν να συγκριθούν με τους θεούς του

Ομήρου. Προσωπικά πάντως, ως απλός φυσικός, πιστεύω στα φυσικά αντικείμενα και όχι στους θεούς του Ομήρου και θεωρώ επιστημονικό σφάλμα το να πιστεύει κανείς το αντίθετο. Αλλά από γνωσιοθεωρητική σκοπιά τα φυσικά αντικείμενα και οι θεοί διαφέρουν μόνο κατά το βαθμό και όχι κατά το είδος. Και τα δύο είδη οντοτήτων υπεισέρχονται στην εννοιολογική μας σύλληψη απλώς μόνο ως πολιτισμικές υποθέσεις (posits). Ο μύθος των φυσικών αντικειμένων είναι από γνωσιοθεωρητική σκοπιά ανώτερος από πολλούς άλλους κατά το ότι αποδείχθηκε πιο αποτελεσματικός από εκείνους ως εργαλείο με το οποίο μπορούμε να επιβάλουμε μια κατάλληλη δομή στη ροή της εμπειρίας.³»

Ο Quine γνωρίζει ότι το πέρασμα από την άμεση εμπειρία στα φυσικά αντικείμενα είναι δυνατή μόνον στη βάση θεωρητικών πλασμάτων (fictions) ή εννοιολογικών σχημάτων που αποτελούν θεμελιώδεις θεωρητικές προϋποθέσεις οργάνωσης της εμπειρίας μας. Στην ινστρουμενταλιστική (ή εργαλειακή) αυτή αντίληψη ο Quine εμμένει και στα ύστερα γραπτά του, αλλά παράλληλα προσπαθεί να τη συμβιβάσει με τον ρεαλισμό. Ο στόχος του είναι διπλός: Από τη μια μεριά επιχειρεί να αναδείξει τον ενεργητικό χαρακτήρα του γινώσκειν και από την άλλη προσπαθεί να αποφύγει μια διολίσθηση στον υποκειμενισμό: τα γνωστικά μας προϊόντα δεν είναι προϊόντα απλώς του υποκειμένου. Γι' αυτό και θα παρερμηνεύαμε τον Quine, αν θεωρούσαμε ότι ταλαντεύεται ανάμεσα στον ινστρουμενταλισμό και στον ρεαλισμό.

Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι: πώς συμβιβάζεται ο ρεαλισμός με τον ινστρουμενταλισμό; Η απάντηση στο σχετικό ερώτημα βρίσκεται στη φυσιοκρατική προσέγγιση του γνωσιοθεωρητικού προβλήματος, η οποία παραιτείται από την αξίωση της πρώτης φιλοσοφίας μιας απόλυτης θεμελίωσης της γνώσης και αρκείται με τον ρεαλισμό του κοινού νου, που δέχεται ως υπάρχουσες τις οντότητες που θέτει η εκάστοτε θεωρία μας. Αντίθετα προς τον Carnap για τον οποίο όλες οι υπαρκτικές αποφάνσεις που έχουν νόημα περιορίζονται σε ό,τι επιδέχεται επαλήθευση ή, καλύτερα, εμπειρική επικύρωση, ο Quine προτείνει ένα οντολογικό κριτήριο, το οποίο, αφενός, είναι γνωσιοθεωρητικά ουδέτερο και, αφετέρου, δεν αντανακλά την παρούσα στάση της επιστημονικής γνώσης: «Το να είναι σημαίνει να είναι η τιμή μιας δεσμευμένης μεταβλητής» («To be is to be the value of a bound variable»)⁴. Ενώ ο Carnap διακρίνει

3. Βλ. Quine, Δύο δόγματα του εμπειρισμού, στο *Μελέτες για τον εμπειρισμό* (μτφρ. Γιώργος Ρουσόπουλος), Αθήνα 1997, σελ. 98-99.

4. Βλ. Quine, Designation and Existence, στο T. M. Olszewsky (ed.) *Problems in the Philosophy of Language*, New York 1969, σελ. 663.

ανάμεσα στα «εξωτερικά» και στα «εσωτερικά» ερωτήματα, ανάμεσα δηλαδή στα ερωτήματα εκείνα, στα οποία απάντηση δίνεται με την εισαγωγή του γλωσσικού συστήματος, και στα ερωτήματα στα οποία απάντηση δίνει η εμπειρική επιστημονική έρευνα, ο Quine θεωρεί ότι η διαφορά ανάμεσα στα οντολογικά και στα επιστημονικά ερωτήματα είναι διαφορά βαθμού. Ο Carnap υποστηρίζει ότι τα εξωτερικά ερωτήματα για την αντικειμενική ύπαρξη των πραγμάτων στον κόσμο μας δεν έχουν γνωστικό περιεχόμενο και αφορούν στη μορφή της γλώσσας που εμείς αποφασίζουμε να επιλέξουμε για την περιγραφή του κόσμου. Η επιλογή μας βασίζεται σε πραγματολογικά κριτήρια. «Αν κάποιος, γράφει ο Carnap, αποφασίσει να δεχτεί τη γλώσσα των πραγμάτων, τότε δεν υπάρχει καμιά αντίρρηση εναντίον του, επειδή δέχεται τον κόσμο των πραγμάτων. Αλλά αυτό δεν πρέπει να ερμηνευθεί σαν να σήμαινε ότι πιστεύει στην ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων. Δεν υπάρχει μια τέτοια πίστη, βεβαίωση ή υπόθεση, διότι δεν πρόκειται για θεωρητικό ερώτημα. Το να δεχθούμε τον κόσμο των πραγμάτων δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από το να δεχθούμε μια ορισμένη μορφή γλώσσας, με άλλες λέξεις, να δεχθούμε κανόνες σχηματισμού προτάσεων και κανόνες ελέγχου, αποδοχής ή απόρριψης των προτάσεων. Η αποδοχή του κόσμου των πραγμάτων οδηγεί επίσης, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, στην αποδοχή, πίστη και βεβαίωση κάποιων προτάσεων. Αλλά η θέση για την ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων δεν μπορεί να διατυπωθεί στη γλώσσα των πραγμάτων, ή, από ό,τι φαίνεται, σε οποιαδήποτε άλλη θεωρητική γλώσσα.»⁵ Από τη σκοπιά αυτή ο ρεαλισμός, ο φαινομενισμός, ο ιδεαλισμός, ο ψυχικο-φυσικός δυισμός είναι ψευδοπροβλήματα. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια δική μας πρακτική απόφαση να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα των πραγμάτων ή των αισθητηριακών εντυπώσεων ή τη δυιστική γλώσσα.

Ο Quine δεν παίρνει θέση στη διαμάχη για τα καθόλου ούτε υπέρ του πλατωνισμού ούτε υπέρ του νομιναλισμού. Όποιος αποδέχεται ως τιμές δεσμευμένων μεταβλητών τις κλάσεις, τις σχέσεις, τις ποιότητες και άλλα «καθόλου» παίρνει τη θέση του πλατωνισμού, ενώ όποιος αποδέχεται ως τιμές των μεταβλητών τα επιμέρους άτομα παίρνει τη θέση του νομιναλισμού. Αν τώρα υπάρχουν κλάσεις, σχέσεις, ποιότητες κ.λπ. ή όχι, αυτό δεν μπορεί να κριθεί. Η σχετική αποδοχή γίνεται με πραγματολογικά κριτήρια (γλωσσική οικονομία,

5. Βλ. Rudolf Carnap Εμπειρισμός, σημασιολογία και οντολογία, στο *Μελέτες για τον εμπειρισμό* (μτφρ. Γιώργος Ρουσόπουλος, σελ. 36).

αποτελεσματικότητα κ.λπ.). Το οντολογικό ερώτημα «Τι υπάρχει;» μένει έτσι ουσιαστικά αναπάντητο. Ο Quine δεν λύνει το αίνιγμα του Πλάτωνα, αλλά προσπαθεί να μειώσει τη σημασία του σε μετα-γλωσσικό επίπεδο.

Ο Quine αναιρεί τη διάκριση του Carnap ανάμεσα στα εξωτερικά και εσωτερικά ερωτήματα και υιοθετεί έναν πιο ριζοσπαστικό εμπειρισμό. Αν η αισθητηριακή εμπειρία μόνον αποτελεί κριτήριο εγκυρότητας, τότε η διάκριση του Carnap δεν έχει κανένα έρεισμα. Όλες οι οντολογικές παραδοχές είναι θεωρητικές υποθέσεις (posits) που υπηρετούν τη συστηματική οργάνωση της εμπειρίας μας στη γνωστική διαδικασία. Η διάκριση του Carnap είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το πρώτο δόγμα του Λογικού Εμπειρισμού, τη διχοτόμηση όλων των προτάσεων σε αναλυτικές και σε συνθετικές. Στο μέτρο που κατά τον Quine μια σαφής διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα εμπειρικά στοιχεία της θεωρίας και τα γλωσσικά δεν υφίσταται, αίρεται η βάση πάνω στην οποία θα μπορούσε να στηρίξει ο Carnap διάκριση του αυτή. Ο αντίλογος του Carnap έχει ως εξής: ο ρεαλισμός στον οποίο προσφεύγει ο Quine δεν συμβιβάζεται προφανώς με τον εμπειρισμό του, γιατί η θεωρία του ρεαλισμού υπερβαίνει τα όρια του γλωσσικού νοήματος που καθορίζονται εμπειρικά: «the theory of realism goes beyond the boundaries of scientifically meaningful»⁶ Σε μια επιστολή του στον Quine ο Carnap του θέτει τα εξής ερωτήματα: «Υπάρχουν κλάσεις, προτάσεις, ιδιότητες, αριθμοί κ.λπ. και ποια απάντηση δίνεις στα ερωτήματα αυτά; Τα ονομάζεις όλα οντολογικά ή και μεταφυσικά. Υποθέτω ότι αυτό σημαίνει ότι δεν τα θεωρείς ούτε αναλυτικής ούτε εμπειρικής τάξης ερωτήματα. Είναι τότε οι προτάσεις στις οποίες διατυπώνονται συνθετικές a priori; Τότε όμως εγκαταλείπεις τον εμπειρισμό. Πιο συγκεκριμένα, ποια είναι η μέθοδος εξακρίβωσης της αλήθειας τους; Υποθέτω, συνεχίζει ο Carnap, ότι δεν είναι ούτε η μέθοδος λογικής ανάλυσης ούτε η επιστημονική μέθοδος της εμπειρικής επικύρωσης. Είναι ίσως η υπερβατολογική ανάλυση του Kant ή η θέαση της ουσίας του Husserl;»⁷

Τα ερωτήματα του Carnap φέρνουν τον Quine μπροστά στο δίλημμα: εμπειρισμός ή ρεαλισμός; Ο Quine, προκειμένου να αποφύγει το δίλημμα, θέτει το οντολογικό ερώτημα σε άλλη βάση εισάγοντας μια διάκριση ανάμεσα στην οντολογία και στην επιστημολογία της οντολογίας. Ενώ για τον Carnap η οντολογία συνίσταται από κενά περιεχομένου γλωσσικά πλαίσια (linguistic

6. Βλ. A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Rudolf Carnap*, La Salle Illinois 1965, σελ. 870.

7. Βλ. R. Creath (ed.), *The Quine-Carnap Correspondence and related Work*, Berkeley and Los Angeles 1990, 406.

frameworks), για τον Quine η οντολογία διερευνά το πρόβλημα της ύπαρξης των οντοτήτων στον κόσμο μας. Σε ό,τι αφορά το οντολογικό ερώτημα, το ερώτημα για την αλήθεια, η οντολογία και η επιστημολογία της οντολογίας έχουν τον ίδιο στόχο. Αλλά η επιστημολογία διερευνά το ερώτημα από τη σκοπιά της εμπειρικής τεκμηρίωσης αναφορικά με την ύπαρξη των φυσικών οντοτήτων. Η θέση του Quine έχει μια ρεαλιστική χροιά στο μέτρο που προσβέπει ότι κάθε υπαρκτική απόφαση υπερβαίνει τα δεδομένα της αισθητηριακής εμπειρίας, μόνο που σε αντίθεση με την παραδοσιακή οντολογία θεωρεί ότι το οντολογικό ερώτημα με την απόλυτη έννοια δεν έχει νόημα. Αυτό που εξετάζουμε δεν είναι η κατάσταση των πραγμάτων στον κόσμο μας με την απόλυτη έννοια, αλλά τις οντολογικές δεσμεύσεις της θεωρίας μας. Αν μια θεωρία την εκλάβουμε ως αληθή, τότε είμαστε αναγκασμένοι να αποδεχθούμε και τις οντολογικές δεσμεύσεις της. Λόγω αυτής της εξάρτησης της οντολογίας από την εκάστοτε θεωρία μας το οντολογικό ερώτημα τίθεται σε σχέση πάντοτε με ένα γλωσσικό πλαίσιο. Για τον λόγο αυτόν δεν μπορεί να υπάρξει καμιά εξωθεωρητική επισκόπηση της πραγματικότητας. Το πώς έχουν τα πράγματα στον κόσμο μας το λέει μια ορισμένη θεωρία. Αν η θεωρία επιδέχεται εμπειρική επικύρωση, τότε πρέπει να δεχθούμε ότι υπάρχουν οι οντότητες που η ίδια υποθέτει ότι υπάρχουν. Έτσι τα ερωτήματα για την αλήθεια δεν μπορούν να απαντηθούν ανεξάρτητα από την οντολογία που αποδεχόμαστε. Το ότι η οντολογία και η αλήθεια είναι σχετική προς τη θεωρία που εκάστοτε αποδεχόμαστε έχει ως συνέπεια διάφορες θεωρίες με διαφορετικές οντολογίες να είναι εμπειρικά ισοδύναμες με την έννοια ότι επικυρώνονται από όλα τα εμπειρικά δεδομένα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να θέσουμε το ερώτημα αν η οντολογική σχετικότητα ή απροσδιοριστία της αναφοράς υποσκάπτει τον ρεαλισμό, όπως υποστηρίζουν οι κριτικοί του Quine⁸, οι οποίοι του προσάπτουν ότι η θεωρία της αναφοράς που εισηγείται αντί να εξατάζει τη σχέση γλώσσας και πραγματικότητας αρκείται σε μιαν ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στις γλωσσικές εκφράσεις διαφορετικών γλωσσών. Η απροσδιοριστία της αναφοράς έχει για τους κριτικούς του Quine σημαντικές συνέπειες από τις οποίες η σοβαρότερη είναι η σημασιολογική θεωρία της αλήθειας του Tarski. Η κριτική ωστόσο αυτή στη θεωρία του Quine δεν ευσταδεί, καθότι η οντολογική σχετικότητα δεν υποσκάπτει την κλασική θεωρία της αλήθειας. Ο Quine δεν ασπάζεται καμιά

8. Αναφέρομαι εδώ στην κριτική του H. Field και του Leeds. Βλ. σχετικά H. Field, Quine and the Correspondence Theory of Truth, *Philosophical Review* (83) 1974, 200-28 και S. Leeds, How to Think about Reference, *Journal of Philosophy* 70 (1973), σελ. 485-503.

μορφή αντι-ρεαλισμού. Η ύπαρξη του κόσμου είναι γι' αυτόν αδιαμφισβήτητη. Το ερώτημα που θέλει να διερευνήσει είναι : υπό ποιά έννοια η γλώσσα αναφέρεται στον κόσμο;

Ο Quine ξεχωρίζει το ερώτημα για τον ρεαλισμό από το σημαντικότερο ερώτημα για τη δυνατότητα μιας μονοσήμαντης αντιστοιχίας ανάμεσα στη γλώσσα και στον κόσμο. Δεν απορρίπτει τη θεωρία της αλήθειας ως αντιστοιχίας γλώσσας και πραγματικότητας, αλλά ασπάζεται μια εκδοχή της. Συγκεκριμένα, ο Quine παίρνει μια ενδιάμεση θέση μεταξύ ρεαλισμού και ινστρομενταλισμού. Στη μελέτη του «Limits of Knowledge» γράφει: «Είναι τα υποθετικά στοιχειώδη σωματίδια και τα αφηρημένα αντικείμενα των μαθηματικών πραγματικά ή απλώς ευρετικά πλάσματα του νου; Θα μπορούσαμε να πούμε γι' αυτά ό,τι είπε ο Βολταίρος για τον θεό: Αν δεν υπήρχε, θα έπρεπε να τον επινοήσουμε. Ποιος θα μας πει αν υπάρχουν ή έχουν επινοηθεί; Μήπως φθάνουμε εδώ στα όρια της γνώσης; Είναι μήπως το ερώτημα αναπάντητο; Αν υιοθετήσουμε τη φυσική μας θεωρία και τα μαθηματικά μας, όπως κάνουμε, τότε αποδεχόμαστε την ύπαρξη των σωματιδίων και των μαθηματικών αντικειμένων. Δεν θα είχε νόημα να σταυρώσουμε τα χέρια μας σαν να δείχνουμε ότι αυτό που λέμε δεν μετράει».⁹ Η ένταση ανάμεσα στους δύο πόλους της φιλοσοφίας του Quine «ρεαλισμός-ινστρομενταλισμός» αίρεται, όπως βλέπουμε, στο πλαίσιο της διάκρισης, που αναφέραμε παραπάνω, μεταξύ οντολογίας και επιστημολογίας της οντολογίας. Από την επιστημολογική σκοπιά η αναφορά είναι απροσδιόριστη, από την οντολογική όμως σκοπιά η σχετικότητα της αναφοράς αίρεται. Σε ό,τι αφορά το πρόβλημα της αναφοράς, μπορούμε να αρκεστούμε στη μητρική μας γλώσσα και να πάρουμε τις λέξεις με την κυριολεκτική σημασία τους. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να είμαστε ρεαλιστές, γιατί η αναφορά γίνεται έτσι μια σχέση ανάμεσα στις λέξεις μας και τα εξωγλωσσικά αντικείμενα. Ο Quine, προκειμένου να αποφύγει τον κίνδυνο μιας επ' άπειρο αναδρομής, προσφεύγει στη γλωσσική πράξη και αίρει με τον τρόπο αυτό την απροσδιοριστία της μετάφρασης και της αναφοράς. Το να πούμε για ποια αντικείμενα μιλάει κανείς, δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το να πούμε ότι προτείνουμε να μεταφράσουμε τις εκφράσεις της ξένης γλώσσας στη δική μας, στη μητρική μας γλώσσα. Η απροσδιοριστία της μετάφρασης αίρεται έτσι σε πραγματολογικό επίπεδο και συνάμα λύεται η ένταση ανάμεσα στον ρεαλισμό και στον ινστρομενταλισμό.

9. Βλ. Quine, *The Limits of Knowledge, The Ways of Paradox and Other Essays*, σελ. 64-5.